

Інна Старовойтенко

**ЛИСТИ Є.ЧИКАЛЕНКА ДО І.ЛИПИ
(на матеріалах Державного архіву Одеської області)**

Кореспондентами та адресатами відомого громадсько-політичного діяча кінця XIX — початку XX ст. Євгена Чикаленка (1861—1929) були різні за віком представники різних соціальних категорій, поглядів та переконань. Вони часто шукали у нього моральної та матеріальної підтримки, приятельської поради та людського розуміння і знаходили їх завдяки його співчутливій та комунікабельній вдачі.

На рубежі XIX — XX ст. серед адресатів Є.Чикаленка був молодий лікар, який працював у той час на Полтавщині, письменник, а згодом відомий український громадський діяч і одеський видавець Іван Львович Липа (1865—1923). Поки що виявлено лише кореспонденцію до нього Є.Чикаленка. Вона нараховує 32 поштові відправлення і зберігається в особовому фонді Івана Липи Державного архіву Одеської області у вигляді автографів¹. Джерелознавчому аналізу виявлених епістолярних джерел буде присвячено окрему розвідку. А в даній публікації подаємо 9 листів Є.Чикаленка із вказаної добірки, на нашу думку, найбільш інформативно цінних та яскравих, котрі найкраще передають епістолярний стиль кореспондента та провідні тематичні сюжети виявлених джерел. Кореспондент писав про все, що хвилювало тоді свідому українську громадськість: про необхідність підтримки літературними силами, консолідацією та передплатою історично-літературного журналу “Кіевская Старина” — єдиного часопису поч. XX ст., в якому публікувалося українське літературне слово. Як відомо, і Є.Чикаленко писав І. Липі, що 1900 року, після 15-річної заборони українського друкованого слова, журналу дозволили відкрити відділ української белетристики, і кореспондент намагався через своїх “духовних родичів”, свідомих українців, залучити до співробітництва в журналі та його передплати якомога більше охочих, щоб поширювати українське слово і пробуджувати національну свідомість українців.

Є.Чикаленко дбав про збільшення передплати на видання, в яке щороку докладалося 3 тис. крб., а отже, нерентабельність видавничих витрат загрожувала його існуванню. Він писав І. Липі про зниження передплати на журнал протягом 1900—1902 рр. та про інші його проблеми: непорозуміння між дописувачами та консервативним редакторським складом журналу, про негативні тенденції та принципи, за якими працювали старі українофіли — керівники редакції. Він часто повідомляв про те, які рукописи були подані й які збиралися друкувати найближчим часом, що було надруковане, а що відхилено і що викликало у прихильників журналу обурення. Є.Чикаленко неодноразово просив свого адресата, а через нього й одеситів об’єднатися і згуртувати навколо українського відділу часопису кращі письменницькі сили, щоб поліпшити його матеріальне становище й відновити популярність.

Стає відомо, що у 1901 р. для стимулювання українських письменників до співпраці в “Кіевской Старине” редакцією було запроваджено матеріальне заохочення — авторський гонорар у розмірі 30—50 крб. за друкований аркуш прозових творів. Цей захід, до якого Є. Чикаленко був причетний безпосередньо, бо давав власні кошти на гонорари, дуже

¹ Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 164. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 1—73.

підбадьорив його, і Євген Харлампійович писав у листі: “Я думаю, що се дасть змогу нашим молодим письменникам розвернутись, підготувати ґрунт для якого-небудь нового сіяча, котрий засіє ниву яким-небудь новим насінням, котре нагодує, зогріє нашу країну, і люди здалеку будуть приїздити до нас за сією новою духовною пищею. Бачите, як я далеко сягаю” (лист № 2).

Є. Чикаленко писав, що за відсутності інших друкованих органів і навіть надії на українське видання у найближчому часі, українці вдавалися до різних заходів, щоб зробити цікавішими для читачів зміст та тематику “Кіевской Старины”: з 1901 р. вирішено збільшити розмір видання на два аркуші для публікації белетристики, бібліографії та повідомлень; було також введено посаду платного помічника редактора, який мав відповідати за листування та складати два останніх розділи. Тобто Є.Чикаленко тримав І.Липу в курсі всіх заходів, до яких вдавалися українці для популяризації видання з українським словом, просив, щоб І.Липа інформував про них українську громадськість в Одесі та закликав усіх знайомих співробітничати з журналом, консолідуватися навколо нього кращим письменницьким силам.

Кілька розлогих листів, що подаються нижче, присвячені передачі 1903 року Київською видавничою спілкою Одеській видавничій спілці права на видання ілюстрованого “Кобзаря”. Є. Чикаленко у листі (№ 5) сформулював 6 поставлених киянами умов, що їх мали дотримати одесити, здійснюючи видання. Кореспондент давав адресатові й конкретні поради, наполягав на тому, щоб для ілюстрування “Кобзаря” залучені були конкретні майстри і пояснював, чому саме вони, радив розподілити між ними ілюстрації за фахом: А.Ждасі відвести майстерне виконання літер, віньєток, фронтисписів, О.Сластіону запропонувати ілюструвати поеми, над малюнками до яких він тривалий час працював, радив залучити до ілюстрування й інших художників. Є. Чикаленко також давав поради щодо тиражу історичного видання, виконання малюнків, їхньої кількості та формату, радив, до кого звернутися по консультації в окремих справах.

Кореспондент зробив і кілька зауважень щодо виконаної О.Єфименко конкурсної праці “История Украины и её народа”, поданої до редакції “Кіевской Старины” 1900 р. Очевидно, вона не викликала захоплення як у Є.Чикаленка, так і в інших членів журі. Євген Харлампійович дав названій праці О.Єфименко загальну оцінку (лист № 4).

У 1901 р. Є.Чикаленко також повідомляв про створення комісії, яка мала знайти упорядника для словника української мови, матеріал для якого багато років збирали члени Київської старої Громади, і називав дві конкретні особи, яких було запропоновано для виконання цієї копіткої і великої праці – Є.Тимченка або Б.Грінченка (лист № 4).

У поданих листах натрапляємо також на кілька сюжетів про заснування в Петербурзі 1898 року Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих книг, яке Є. Чикаленко називає “Обществом Федоровського”, бо його очолив М.Федоровський. Як видно, Є.Чикаленка бентежила непослідовна лінія, якої дотримувався голова названого товариства, виступаючи у пресі з незрозумілими заявами. Він писав, що ця непослідовність породжувала недовіру до нового товариства в цілому. Але згодом він починає вірити в те, що українці у Петербурзі, зокрема О.Лотоцький та П.Стебницький, які увійшли до правління товариства, поставлять його на вірний шлях, і воно виконає покладену на нього місію. Є.Чикаленко писав, що у 1900 р. він мав їхати на вибори правління товариства, а згодом повідомляв, що його коштом правління розпочало видавати його брошури популярного змісту – “Розмови про сільське хазяйство”.

Окремі сюжети у листах розкривають взаємостосунки між кореспондентом та адресатом: з першого листа видно, що Є. Чикаленко клопотався про працевлаштування І. Липи в Одесі на лікарську посаду. Він також давав високу оцінку літературним здібностям молодого письменника та пророкував йому перспективне майбутнє (лист № 2).

В одному з листів за 1901 р. Є. Чикаленко писав про заходи у Києві щодо вшанування 40-річчя з дня смерті Т. Шевченка, згадував про опубліковані у пресі статті з цього приводу, зазначаючи, що офіційного вечора до початку березня в Києві не проводили (лист № 3).

Готуючи листи до публікації, упорядник максимально зберіг деякі особливості авторського написання текстів, зокрема такі: у більшості випадків Є.Чикаленко вживав подвійні приголосні у

словах: “ілюструвати”, “конкуренція”, “колективний”, “програма”, “грамматики”, “оффіційно”, “компроміси”, “Росії”, “Одесі”, “комісії”; замість літери *ї* вживав у закінченні літеру *и*; у словах “лекці*и*”, історі*и*”, “етнографі*и*”, “наді*и*”, “конкуренці*и*” та ін.; *ч* – у словах “інчі”, “менче”; *щ* – у словах “найцікавіщої”, “цікавіще”, “розмаїнніше”; *і* – у словах “зібрався”, “кандідат”, “ультиматум”, “одесіти”, “колективний” та ін., а також у прізвищах “Доманіцький”, “Драгоміров”, “Левіцький”; *и* – у словах “філологи”, “інче” та ін.; слово “легко” писав “лехко”. Також зустрічалося багато русизмів. У поданих текстах внесено такі поправки: літера *ё*, яку кореспондент вживав у словах ёму, ёго, сёго, серьёзно та у прізвищі Слестён, змінена на *ьо*, або *йо*; *ь* – там, де цього вимагає сучасний правопис, змінено на апостроф; у відповідність до сучасних синтаксичних правил приведено і розділові знаки; назви художніх творів взято у лапки, всі розкриті скорочення слів взято у квадратні дужки.

У лівому кутку перед текстом листів упорядником подано курсивом дату листа, авторське датування подається за автографом у правому кутку. Вибрані листи подано у хронологічній послідовності. Для зручності використання їх пронумеровано.

Листи Є. Чикаленка до І. Липи № 1

16 січня 1899 року

18 16/1 99

Любий Іване Львовиче!

Скільки разів зібрався писати Вам, але кожний раз кидав перо, бо обурювався проти Вас. Може, я й грішу, але мені здавалось, що Ви не вернули мені книжки “Русского Богатства” з статтю М.Петрика². Я з великим трудом добув всі статті* про українофільство, думав переплести їх в одну книжку, а через те нікому не давав читати; для Вас зробив іскореніє, і в решті найцікавіщої статті нема й досі, а без неї ні до чого не здатні всі чотири книжки.

Ну, та Бог з нею!

До Струменка я сьогодні написав, дав йому картку до полковника Солодила³.

Про історію України Єфиминчихи⁴ теж написав до “учених киян”, аби настоювали, щоб вона писала по програмі, а значить, в подробицях розказала про відродження України у нас і в Галичині, бо в програмі, котра видрукована в “Кіевской Старині”, про це сказано; там єсть і Кирил[о-] Мефод[іївське] братство⁵, і рух 60-х років, і відродження в Галичині: школа, наука, інституції т. д.⁶

До речі, про “К[іевскую] Старину”; журнал сей з сього року стає двоязичним, як “Основа”⁷; в портфелі редакції єсть 4 драми К. Карого, повісті П.Мирного, навіть Франка. Але, на жаль, дозволено друкувати український текст тоді, коли журнал вже розгубив всіх своїх передплатників. Поки ми доб’ємось чисто українського органа, то сей сам загине від байдужости публіки. Треба прикласти всі старання, аби “К[іевская] С[тарина]” за сей рік придбала якнайбільше передплатників, щоб вона стала на свої ноги, бо вже немає змоги платити щорічні дефіцити. Я недавно був в Києві, і там просили закликати всіх до підписки хоч сей останній рік. Коли двоязичієм не привабляться передплатники, то журнал закрийється.

² Стаття М.Петрика “Что такое украинофильство?” була відповіддю на статтю співробітника редакції “Русского богатства” Л.Алексєєва “Что такое украинофильство”, з багатьма думками якої М.Петрик не погоджувався і висловлював свої заперечення. Названа стаття була опублікована: Русское богатство. – 1881. – № 11. – Ноябрь. – С. 93–126.

* В авторському написанні “статті”.

³ Саладилов Петро Матвійович (Солодило) – полковник російського Генерального штабу, згодом високий урядовець Міністерства внутрішніх справ (управляв відділом страхування). Вживав багато заходів у справі отримання дозволу на видання Євангелія українською мовою та повного “Кобзаря”.

⁴ Мова йде про підготовку О. Єфименко (1848–1918) науково-популярної “Истории Украины и её народа” (1906), представленої на конкурс, що проводився редакцією журналу “Кіевская Старина”.

⁵ Кирило-Мефодіївське братство – таємне товариство – засноване з ініціативи М.Костомарова в грудні 1845, діяло до квітня 1847 р. у Києві.

⁶ Конкурс на курс “Истории Малоросии” був оголошений редакцією ще у 1896 р., і його програма була опублікована в “Кіевской Старині”, 1896, № 2. В оголошенні зазначалося, що автори мали підготувати і представити свої праці до 1898 р.

⁷ “Основа” – літературно-науковий місячник, що виходив у Петербурзі від січня 1861 до жовтня 1862 р. українською та російською мовами.

Петербурзьке нове общество поспував Федоровський⁸ (юдофоб, гомеопат і т. д.), побачимо, чи спроможуться земляки його вирятувати.

Є. Чикале [нко]

ДАОО. – Ф. 164. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 8–9 зв.

№ 2

12 січня 1900 року

19 12/1 00

Любий Іване Львовичу!

По вашому особистому ділу нічого писати не буду, бо воно стоїть в тім самім стані: жодного серйозного конкурента досі Вам нема, але до виборів ще далеко, бо “смѣта” ще не утверджена; може, до того часу і подасть який-небудь врач, що має відоме ім’я або велику протекцію і т. д.

Старшим врачом психіатричної лічебниці, як Вам, може, відомо, вибраний і вже утверджений Оршанський, профессор Харківського університету, а був кандидатом ще й доцент мед[ично-] хір[ургічної] академії Розенберг. Як бачите, дякуючи медичному факультету, сюди суне багато людей, котрі можуть мати більше шансів, ніж Ви; осе мене лякає; як би не сей факультет, то лекше було б Вам сюди попасти.

Ну, поживем – побачим, а тепер ось про що.

Оповідіть, будь-ласка, широко Ваших знайомих письменників, особливо, Мирного⁹, що “К[іевская] Старина” з нового року буде платити по 30–50 руб. за друк[ований] аркуш романів, повістей і оповідань на українській мові, поміщених в “К[иївській] Старині”.

Коли по цензурним умовам коштовна річ не надрукується в “К[иївській] Старині”, то редакція, заплативши автору гонорар, надрукує працю у “Вістнику”¹⁰.

Мені думається, що се повинно привабить багато письменників до писання, не через те, що вони нуждаються в грошах, може, дехто з них і без того їх відбирає не мало, але гроші, зароблені українським письменством, будуть особливо цінні, приємні всякому, я в тім певен, бо знаю се з свого власного досвіду.

Я думаю, що се дасть змогу нашим молодим письменникам розвернутись, підготувати ґрунт для якого-небудь нового сіяча, котрий засіє ниву яким-небудь новим насінням, котре нагодую, зогріє нашу країну, і люди здалеку будуть приїздити до нас за сією новою духовною пищею. Бачите, як я далеко сягаю. А конкретно і зараз сей гонорар, може, підтримає Грінченка, котрого скинуть з секретарства і він зостанеться без шматка хліба.

І ще одна новина. Єфименчиха скінчила історію і прислала на суд “К[іевской] Старини”, перші глави до козацького періоду вже прочитані і виявилось, що вони написані в такому московського-централістичному дусі, що редакція вважає таку історію навіть шкодливою. Не знаю, чим це скінчиться; коли можна переробить, то її заставлять се зробити, а як не можна, або вона не схоче, то значить премія буде ждати якого-небудь історика українця, а не кацапа, бо в самих кращих кацапах [...]”^{*}.

Тіки що скінчив до Вас листа, як мені подали Ваш, писаний олівцем, буду відповідати на його коротенько і по пунктам.

⁸ Йдеться про Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг, засноване у 1898 р. у Петербурзі з ініціативи генерала російської армії, українського освітнього діяча М. Федоровського (1838–1918).

⁹ Українського письменника Панаса Мирного (Рудченка Панаса Яковича, 1849 – 1920).

¹⁰ Літературно-Науковий Вістник – місячник, що виходив у 1898–1906 рр. у Львові за почином М. Грушевського як видання НТШ.

^{*} Наступне слово заклеєне при реставрації, а останнє речення на цьому аркуші зрізано, тому його прочитати не вдалося.

Общество Федоровського функціонує Бог зна як, бо голова якась недотепна: промовляє офіційно юдофобські думки, в листах пише, що общество засновано проти штунди, або для того, щоб ми не попали в таке становище, як українці в Галичині!!! Прямо, чорти-батька знає що. Може, наші родичі захоплять всі місця в Правлені, тоді діло піде, але се важко зробити, бо Федоровський в уставі визначив Правління з 12 членів. В сім місяці і я збираюсь поїхати в Петербург на вибори, може що-небудь вдасться зробити гуртом.

Чи іскра Божа, чи таланти (я цього різко не розділяю) у Вас безперечно єсть, і якби у Вас була упорність, стійкість Грінченка, то Ви стали б кращим письменником, ніж він. Се я кажу серйозно. Не знаю тільки, чи вхопить у Вас снаги працювати, щоб виробити чи обробити те, що природою Вам дано. От через що я вважаю потрібним платити нашим письменникам, се буде той батіг, котрий їх буде поганяти; я не кажу цього про Вас особисто, у вас єсть заробіток і без того, і поки Ви один, то з Вас буде й цього, але багато єсть у нас людей, котрі заробляють пером собі на життя, або перо у їх служить поміччю при других джерелах. Тепер, хоч “К[ієвская] Старина” не дасть змоги жити українським пером, але вона буде помагати письменникові нашому, йому вернеться хоч за бумагу, за перепищика і т. д., бо 30–50 руб. я не вважаю таким гонораром, котрий забезпечить життя.

Якби ж тіки наші письменники забули всякі особисті образи, а редакція “К[іївської]Старини” полишила своє “сектанство” і поєднались; тоді в сім, єдиним на Україні, органі, зібралось би все, що єсть ще живого, але боюсь, що воно станеться не так, як я думаю, бо ми... ми... українці.

Редакція, кажуть, не хотіла перша звернутися до Еварницького¹¹, у котрого єсть дуже гарна (кажуть) українська повість¹². Коцюбинський¹³ якось казав, що нізачо не дасть своїх праць в “двоязычний” журнал, як “К[ієвская] Старина” і т. д. Поможіть мені, голубе, з’єднати при “К[іївській] Старині” все, що може держати в руці українське перо, говоріть, пишіть до всіх наших письменників, котрих знаєте особисто; нехай вони забудуть особисті рахунки; нехай підуть на компроміси, аби скупитись, показати молоді, що ми не одживаєм віку, а ще вступаєм в життя. “Вістник” напевне заборонять, бо вже має багато передплатників в Росії, туди будемо посилати тільки те, чого не можна друкувати в “К[іївській] Старині”.

Я писав про се коротенько й Боніфатію¹⁴. Я певен, що коли у нашої [...]”.

ДАОО. – Ф. 164. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 13–14 зб.

№ 3

2 березня 1901 року

19 2/III 01

Любий Іване Львовичу!

На загальному зборі Петербурзької “Просвіти”, як мені пишуть, рішено розсилати всім членам свої видання. В склад Правління увійшов і Лотоцький¹⁵, котрий, напевне, поставити на ноги се товариство, бо він має великий адміністративний талант, а до того чоловік вельми енергійний і практичний. Рукописів дозволених “Просвіта” має до 10, а більше

¹¹ Яворницький (Еварницький) Дмитро (1855–1940) – історик, археолог, етнограф, письменник. Автор праць з історії запорозького козацтва, прозових творів та віршів.

¹² Очевидно, йдеться про повість Д. Яворницького “Наша доля – Божа воля”, яка друкувалася у “Кієвской Старині” з 1901 р.

¹³ Коцюбинський Михайло (1864–1913) – український письменник, публіцист, народний вчитель.

¹⁴ Антонович Володимир Боніфатійович (1834–1908) – відомий історик, вчений, професор історії в Київському університеті.

¹⁵ Кінець речення зрізаний.

30 вже подано до цензури. Все діло тепер в грошах; я роблю заходи, аби забезпечити товариство з цього боку, але не знаю, як то мені се вдасться. “Виноград”¹⁶ мій дозволено видавати; я даю Товариству і гроші на се видання, обов’язую його дати “Хуторянину”¹⁷ 3 тис. примірників безплатно для безплатного приложення.

Можете про се сказати редакції “Хуторянина”.

Коли вийде “Ч[орна] Рада” з малюнками Ждахи¹⁸ – невідомо, бо градоначальник заарештував кліше першого заголовного малюнка і послав в Главн[ое] Упр[авление] по Дѣлам Печати з “заключенієм”, що сей малюнок небезпечний.

Панахида по Тарасові відслужена дуже бучно в Софіївському Соборі аж трьома попами з великим хором, публіки було стільки, що не вмещалась в Соборі, се завдяки тому, що во всіх газетах були зроблені заздалегідь оповістки. Вечера офіційного досі не було, бо не можуть добути зали. Зала артист[ичного] общества, де завше відбуваються укр[аїнські] вечори, здана на місяць під виставку картин.

З Одеси мені прислано №№ газет, в котрих поміщені статії про Тараса на підставі Єфименкових в “Журналі для всѣх”¹⁹. З Харькова офіцер Пількевич (бувний перешорським учителем) пише, що турбується про розрешеніє офіційного святкування роковин.

Заворушились люде. А тим часом “Просвіта” має дуже мало членів, а “К[іївська] Старина” дуже мало передплатників. До речі, я чув, що Грінченко прислав дуже гарну і велику повість, аркушів на 10, Яновська²⁰ невеличке оповідання теж гарне. Може, потроху наші беллетристи скупляться біля цього журналу, тоді він стане більше популярним. Про новий журнал немає чутки, але закон [18]76 року²¹ буде в принципі розбіратись незабаром в “висших сферах”.

Ваш Є. Чик [аленко]

Про Ваш проект – розмалювати обложку, напишу до Лотоцького, а також напишу, щоб Вам прислали квітанціонну книжку для збору членських вкладок*.

Альховський пише, що незабаром до мене пришло Гордієнка²². Спасибі Вам за заходи, дай Боже, дякуваті і в кінці його практики. Дуже шкодую, що мої заходи по вишукуванню для Вас місця досі не мають поспіху!**

ДАОО. – Ф. 164. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 38–39.

¹⁵ Лотоцький Олександр Гнатович (1870–1939) – громадський діяч, видавець, письменник, публіцист. Працював у той час заступником генерального цензора у Петербурзі і був активним членом української петербурзької Громади.

¹⁶ Йдеться про книжечку Є. Чикаленка “Розмова про сільське хазяйство. Виноград.” 4-а кн. – СПб: Благотворительное о-во издания общепользных и дешёвых книг, 1901. – 40 с. з мал. в тексті.

¹⁷ “Хуторянин” – щотижневє видання, орган Полтавського товариства сільського господарства, виходило з 1896р.

¹⁸ Ждаха Амвросій Андрійович (20.1855 – 8.1926) – маляр-аквареліст, родом із Одеси. Ілюстрував тексти українських пісень, “Чорну Раду” П.Куліша, “Кобзар” Т.Шевченка, “Козаки” І.Липи та ін.

¹⁹ “Журнал для всѣх” – щомісячний ілюстрований літературний науково-популярний журнал, що виходив у С.-Петербурзі з 1898 р. Стаття О. Єфименко “Памяти Тараса Григорьевича Шевченко” була опублікована 1901 р. – №2. – Февраль. – С.131–138. На першій сторінці цього номера був поміщений портрет Т.Шевченка і зазначалося, що біографія Кобзаря, написана О. Кониським публікувалась у цьому журналі у листопаді – грудні 1900 р.

²⁰ Яновська Любов (1861–1933) – письменниця і громадська діячка родом із Чернігівщини. Після закінчення Інституту шляхетних дівчат у Полтаві (1881) працювала вчителькою в Лубенському повіті на Полтавщині. Із “Кіевской Стариной” почала співробітничати з 1900р., опублікувавши оповідання “Смерть Макарихи”, в наступні роки оповідання та повісті “Доля”, “Городянка”, “За високим тином” та ін.

²¹ Емський указ 18 травня 1876 р. забороняв друкувати і поширювати книги українською мовою; дозволяв друкувати тільки історичні пам’ятки і белетристику в російському правописі, друк при цьому цензурувався Головним управлінням у справах друку.

* Речення дописано зверху на арк. 38.

²² Разом із листом 4 січня 1901 р. (арк. 30) Є. Чикаленко послав заяву директору училища садівництва із проханням прислати йому у Кононівку хлопця-практиканта.

** Речення дописані збоку на всіх аркушах.

19 березня 1901 року

19 19/III 01

Любий Іване Львовичу!

Вчора повернувся з Херсонщини і застав Вашого листа, на котрий отсе й відповідаю.

Про пекучу потребу в словарі²³ я добре знаю і завжди пам'ятаю. Тиждень назад склали комісію, котра повинна найти чоловіка і умовитись з ним аби він склав словарь; напевне ся комісія зупиниться на Тимченкові²⁴ або Грінченкові²⁵, бо фахових філологів у нас вільних нема; всі вони або складають словарі арабської мови, або пишуть російські граматики і т. д. У нас навіть нема кому написати 3 перших глави до історії, яку подала Єфименчиха, та проредагувать сю історію.

Я вже редакції поставив такий ультіматум — коли з январа 1902 року не друкуватиметься історія Єфименчихи в поправленім виді, то нехай й віддадуть її рукопись і всі гроші, нехай вона сама її видає, а тоді редакція в “К[иївської] Старині” нехай пише распрокритичну статтю про сю історію.

Думаю, що се примусить їх відшукати когось, аби поправив працю Єфименчихи, бо вона, справді, зроблена кепсько, не відповідно бажан[ню], висловленім в конкурсній программі. Се не історія, а якісь общі міста, розглагольствованія, котрих не розбере полуінтелігентний читач, для котрого і думалось дати історію.

Взагалі тут люде не сплять, а рухаються по всіх напрямках. Недавно порішено побільшити кожну книжку “К[іевской] Ст[арины]” на два аркуші; се побільшення піде на беллетристику, бібліографію та звістки. Постановлено мати платного помічника редактора, котрий вестиме переписку редакції та складатиме два останніх відділа. Напевне се трохи оживить журнал, коли цензура не поставить перешкод. На инчий журнал теж нема надії, бо цензура забороняє знову навіть медичні брошури; недавно Драгоміров²⁶ возив три рукописи Левіцькому²⁷, але їх заборонено. Петербурзька “Просвіта” теж получила нагоняй за об'явлений конкурс [на] науково-популярні книжки, тим часом вона має вже 10 дозволених, котрі одна за одною будуть виходить.

Першу картинку до “Ч[орної] Ради”²⁸ заборонено, незабаром вона вийде без сього малюнка. В Одесі тепер погано: пропав Смоленський²⁹, пропала і єдність. Шульга³⁰ мені казав, що завжди думає про Вас, коли що трапиться, то напише Вам. На сих днях я їду

²³ Мова йде про підготовку видання “Словарь української мови. Зібрала редакція журналу “Кіевская Старина”. Упорядкував з додатком власного матеріалу Б.Грінченко”. Російська імператорська Академія наук удостоїла його другої премії М.І.Костомарова. Вийшов у Києві у 1907–1909 рр. Містив близько 68 тис. слів із перекладом або тлумаченням їх російською мовою.

²⁴ Тимченко Євген (1866–1948) – мовознавець, україніст і перекладач, родом із Полтави, член Київської Старої Громади.

²⁵ Грінченко Борис (1863–1910) – письменник, педагог, редактор-видавець, публіцист, бібліограф, вчений.

²⁶ Драгоміров Михайло (1830–1905) – російський генерал українського походження, у 1897–1903 рр. київський генерал-губернатор. Українофіл, прихильник В.Антоновича і П.Житецького, допомагав долати цензурні перешкоди українським прозовим та драматичним творам.

²⁷ Очевидно, Модесту Левіцькому (1866–1932) – лікарю, публіцистові, громадському діячу і письменнику.

²⁸ Йдеться про історичний роман-хроніку П.О.Куліша (1819–1897) “Чорна рада, хроніка 1663 року”, який вперше був виданий у С.-Петербурзі 1857 р.; 1901 р. роман було видано в Одесі у типографії Є. І. Фесенка.

²⁹ Смоленський Леонід Анастасійович (1844–1906) – відомий одеський громадський діяч, член Одеської Громади, її ідеолог, викладач історії, читав цікаві лекції своїм учням. Є.Чикаленко у своїх спогадах писав, що Л.Смоленський тяжко хворів і духовно помер років за сім до своєї фізичної смерті (Є.Чикаленко. Спогади. 1861–1907. – Л., 1925. – Ч. II. – С. 14).

³⁰ Шульга Федір Григорович – приятель Є. Чикаленка, український громадський діяч, секретар Одеської міської думи.

в Кононівку. 7-го непременно буду тут, напевне і Ви будете на се число в Києві або буде з Полтави, але я забув хто*.

Ваш Є. Чик [аленко]

ДАОО. – Ф. 164. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 40–41.

№ 5

16 лютого 1903 року

19 16/II 03

Любий Іване Львовичу!

Вчора редакція обмірковувала Ваше прохання про дозвол на видання ілюстрованого “Кобзаря” і доручила написати Вам ось що.

- 1) Редакція дасть вам право на видання “Кобзаря” в необмеженій кількості екземплярів.
- 2) Право се дається на одно видання, але на ввесь “Кобзар”,
- 3) а не на окремі поеми, т. є. ви не маєте права окремо випускати, напр. “Катерину”, “Тополю”, “Невольника”, “Гайдамаки” і проч.**
- 4) До “Кобзаря” ви повинні дати не менше 100 малюнків, причім, не менше 20 повинні бути на всю сторінку, а решта дрібні (фронтисписи, букви, віньєтки входять в сей рахунок).

Пункт 4-й обов’язковий через те, щоб Ви не випустили “Кобзаря” з двома, трьома малюнками і тим не робили конкуренції нашому дешевому виданню.

5) За право видання редак[ція] вимагає собі 2¹/₂ % екземплярів, т. є. з кожної тисячі випущених екземплярів ви надаєте 25 екземплярів.

6) Хоч редакція не думає сама видавати ілюстрованого “Кобзаря” і не чула, щоб хто бажав зробити, але вона зоставляє за собою право видавати або ще кому дозволено робити таке видання, т. є. вам не дається монополія.

Коли видавнича спілка Ваша згодиться на сі умови, то пишіть на чіє ім’я прислати формальну бумагу.

Я з радістю оповіщаю Вас про се, бо кияне “Кобзаря” не видадуть, вони збираються багато літ, але тут нема свого художника, який взявся б сим керувати, через те справа не посовується. Досі вони певні були, що Ждаха для їх намалює, а потім коли петербурзькі художники розгудили Ждаху, то кияне раді були, що Ждаха замовк і не обзивається. Окрім того, тепер у їх грошей нема – всі гроші вкладаються в “Словарь” та в “К[иївську] Старину”.

Може, Київська видавнича спілка, почувши, що вам дано право, зхоче і собі видавати, то і їй дадуть се право, але навряд чи вона схоче, бо тепер у їх майже нема робітників – Лотоцький сужить в Пет[ербур]зі, Матушевський³¹ знов у Дерпті, а Єфремова³² випхали відпочивати за кордон, бо надірвався над роботою, а Доманіцький³³ доживає віку на Корфу. Решта спільщиків дрібні люди, які діла не поведуть.

* Речення дописано збоку вздовж аркуша 40, зв.

** В оригіналі назви літературних творів, “Кобзаря”, окремих поем подані без лапок, у публікації їх подаємо у лапках.

³¹ *Матушевський Федір Павлович* (1869–1919). Навчався у той час у Дерптському університеті на юридичному факультеті, заснував українську студентську громаду.

³² *Єфремов Сергій Олександрович* (1876–1939) – літературний критик, публіцист, громадський діяч. Є. Чикаленко був занепокоєний тим, щоб працелюбний і завзятий С. Єфремов у щоденній, часто нетворчій праці не згубив свого здоров’я, а тому просив М.Грушевського 30 грудня 1902 р.: “Ви бачите, що ця людина вельми талановита, яка могла б оставити за своє життя великий слід, а тепер мусить загинути. Добре було б, якби він пожив без діла за кордоном місяців зо скілька, одпочив би, а потім оселився де-небудь в здоровому кліматі. Все залежить від того, аби його самого переконати, що він для нашого діла повинен берегти себе” (ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 822. – Арк 18). Із цього листа видно, що С. Єфремов все ж таки поїхав відпочити.

³³ *Доманіцький Василь Миколайович* (1877–1910) – публіцист, громадсько-політичний діяч, історик, літературознавець. У той час був уже хворий.

Єфремов, коли вернеться, то буде тільки юрис-консульт у спілки, а роботи йому не дадуть, нехай він робить більш продуктивну роботу, т. е., нехай пише.

І так, не бійтесь конкуренції, а щиро беріться до роботи; надайте техніку смаку Ждасі, нехай він вибере формат, шрифт, бумагу, у його на все великий опит і смак. Ну, дай Вам Боже поспіху.

Ваш Євген.

Порадьте з Ждахою, може, ви б закликали до співробітництва ще яких художників, напр[иклад] Сластіонова³⁴. Я знаю, що він теж готувався до цієї роботи; може ви, й йому дасте ілюструвати зо скілька поем, від цього видання тільки виграло б. Ждаха – великий майстер на виньетки, на орнамент, на букви, а малюнки у його, як кажуть спеціалісти, неправильні, він не знає анатомії, не пройшов школи. Фізіономії у його всі однакові, а руки і ноги непропорціональні, штани як з целюлози. “Гайдамаки” Сластіон ілюстрував ще хлопцем, через те вони вийшли ідеалізовані, не демократичні, ненатуральні, а тепер він вже опитний художник і знавець нашої етнографії і історичної живописи. Подумайте над сим, і хоч Ждаха буде упиратись, а ви закличете Сластіона, спишіться з ним (Афанасій Егорієвич Сластіонов, Миргород, Полт. губ., Гоголевская школа).

Майте на увазі, що малюнки одного художника потрібні для цілого роману, де через всю книжку проходять одні особи, напр. “Чорна Рада”, а в “Кобзарі” буде скучно бачити одну фізіономію у всіх поемах; безпреміно треба двох, трьох художників; кожний з них внесе щось своє, а се тільки прикрасить видання. Майте се на увазі і твердо на сьому стійте. Сластьон* дорого за роботу не візьме.

Ваш Євген.

ДАОО. – Ф. 164. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 62–64.

№ 7

18 лютого 1903 року

19 18/II 03

Любий Іване Львовичу!

Вчора я послав Вам заказного листа, а сьогодні** знов пишу, бо трапилось маленьке діло. Лесевич³⁵ дуже просить добути йому і вислати в Київ три екземпляри його брошури “В. В. Лесевичь – Буддійская легенда”. Будьте ласкаві, при першій можливості підіть до Распопова, у котрого є*** ся книжечка і вишліть 3 примірника налаженим платежом по адресу: Київ, Пушкинская № 33, Владимиру Николаевичу Леонтовичу. Простіть, що турбую, але я колись віддячу Вам теж чим-небудь.

Зараз несю в редакцію “К. Ст.” роман Мирного “Хіба ревуть воли”³⁶, він з марта буде друкуватись, але відбитки не пустять; розповсюджуйте сю звістку – хай передплачують “К[іївську] Старину”.

³⁴ Сластіон Панас Юрійович (1855–1933) – український художник і етнограф, виконавець народних дум. Працював ілюстратором у різних видавництвах, малював портрети, читав лекції з питань живопису. У 1900 р. керував Миргородською художньо-промисловою школою.

* В оригіналі прізвище подається через ё – Сластён або Сластіонов, у публікації перший варіант подається через ъо.

** В оригіналі “сегодня”, далі в цьому слові зроблені поправки також на “сьогодня”.

³⁵ Лесевич Володимир Вікторович (1837–1905) – філософ і громадський діяч, діяльний член НТШ. За фахом військовий інженер, закінчив Академію Генерального штабу у Петербурзі. Після виходу у відставку присвятив себе філософії, літературі й публіцистиці.

*** В оригіналі йе.

³⁶ Роман Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні” вперше опублікований у Женеві 1880 р. Але в 1903 р. “Кіевская Старина” опублікувала цей роман, як повість “Пропаща сила”.

Насилу умовили редакцію печатати сей роман, старі “українофіли” не дуже дорожать українською літературою; вони більше спочувають повістям, писанням двоязичієм. Незабаром, не дивлячись на протести наші, помістять двоязичне оповідання Кудріна. Безпремінно, треба, щоб редакція одібрала протести з різних городів, після того, як ся повість надрукується. Вони не вірять, що підписка збільшується, дякуючи українській беллетристиці, а се їм треба зауважити. Звичайно, нехай се буде між нами, а Ви робіть протест з власної ініціативи.

Я писав Вам, щоб Ви до ілюстрування “Кобзаря” приєднали і Сластьона, тепер я *напевне* можу Вам сказати, що коли він до вас не пристане, то ви матимете конкурента. Але в сім ділі конкуренція не бажана — краще мати одно добре видання, ніж два гірших.

Якщо Сластьон не пристане до вас, то він з київською спілкою теж заходиться видавати, але се не бажано, а краще з’єднать обох художників наших (Ждаха і Сластьона) в одному виданні. Напосядьтесь на сьому обов’язково, тоді не матимете конкурентів, та й видання Ваше буде зразкове і, може, заробите якийсь капітал для видавничих справ, а при конкуренції заробітку не буде.

Видавайте у великій кількості, не менше 3-х тисяч, малюнки робіть за кордоном*....

Ваш Євген.

ДАОО. — Ф. 164. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 65—66.

№ 8

14 березня 1903 року

19 14 /III 03

Любий Іване Львовичу!

Тільки сьогодні я маю змогу відповісти на Ваш лист, бо сам сього зробити не міг, треба було порадитись з редакцією.

На сих днях Ів[ан] М[ихайлович]³⁷ одбере офіційний дозвіл на видання ілюстрованого “Кобзаря”, причім редакція згоджується взяти тільки 50 примірників, як Ви сказали у листі.

Правда, редакція дуже здивувалась, що ви думаєте видавати таку страшенну кількість, вона думала, що ви видасте не більше 1200 пр[имірників]. Я сам думаю, що ви “зарвались”, а тим часом се Ваше діло.

Щодо відомостей обрахування, то тут нічого ніхто не знає, бо, очевидно, серіозно ніхто за се й не брався. Я знаю, що тутешня видавнича спілка замовляє [...] для обложок, для портретів за кордоном, бо се обходиться і дешевше і краще. Знаю, що й Одеське Общество П[ечатного] Д[ї]ла, видаючи мою 2-гу “Розмову”³⁸, робило кліше малюнків за кордоном з тої самої причини. Розпитайтесь про це у Кірхнера, а я добуду Вам адресу тієї фірми, з якою має діло тутешня спілка.

Сластїон мені пише, що він вже більше 20 років працює над “Кобзарем” і зараз має готові “Катерину” і “Невольника”, за роботу він візьме дешевше, ніж Ждаха. Він тутешній спілці подає думку видавати “Кобзаря”. Спілка згоджується, але жде, чим кінчатся заходи в Одесі. Коли Сластїон не пристане до вас, то вони будуть видавати і звичайно зроблять вам велику конкуренцію, а коли Сластїон буде робить у вас, тоді спілка

* Кінець речення зрізаний.

³⁷ Іван Михайлович Бондаренко (1873–1911). 1900 р. з дозволу міністра освіти був прийнятий на історико-філологічний факультет Новоросійського університету, який закінчив 1904 р. і був за клопотанням професора С.Щепкіна допущений до педагогічної діяльності, зарахований у приват-доценти цього факультету. Член Одеської “Просвіти” та її ради, один із членів видавничої “Одеської літературної спілки”.

³⁸ Слово закрила наклеєна смуга паперу.

³⁸ Йдеться про книжечку Є.Чикаленка “Розмова про сільське хазяйство. Худоба: коні, скотина, свині та вівці”. 2-га кн. — О., 1899. — 60 с.

видавати не буде. Я вам раю віддати “Катерину” і “Невольника” Сластіону, а решту нехай ілюструє Ждаха, тоді й “Кобзар” вийде гарний і ви не матимете конкурентів.

З Ждахою у мене була така справа. Коли в Києві почалась розмова про видання “Кобзаря”, то я на свій розсуд запропонував Ждасі ілюструвати “Кобзаря” в тій надії, що кияне мені вернуть ті 1000 руб., які треба було дати за роботу Ждасі, вже задаток я йому через Комарова³⁹ дав, здається, 150 руб, не більше. Тим часом у киян відпала охота видавати “Кобзаря”, може, через те, що їм не подобались малюнки “Чорної ради”, а може, через те, що на се треба багато клопоту і грошей. Разом з сим і у Ждахи трапились такі обставини, що він забув і думати про “Кобзаря” — хвороба, а потім і смерть жінки і т. и.

Так ся справа і затихла, і я про неї нічого не чув, аж поки Ви мені отсе не написали за неї.

І так, моїх грошей у Ждахи суцї пустяки, коли він про їх згадає, то на сю суму дасте мені екземплярів, а коли не згадає, то і не нагадуйте, бо я навіть точної і цифри не знаю.

Я думав, що видавати “Кобзаря” буде сам Ждаха, а коли він буде працювати у вас за плату, я радю рішучо, твердо сказати йому*, що “Катерину” і “Невольника” ілюструє Сластіон, а решту він; і те ж саме написати Сластіонові.

Ви пойміть свою вигоду, тоді ви не матимете конкуренції і саме видання буде розмаїтніше і цікавіше...

Напосядьтесь на сьому, бо коли тутешня спілка увійде в компанію з Сластіоном, то вона видасть краще, бо Сластіон привабить инчих петербурзьких малярів. Звичайно таких профанів в українському малюнку, як Самокиш⁴⁰, він не покличе, бо се значило б зопсувати видання, як зопсували Самокиш з Васильковським⁴¹ видання Маркса “Изъ укр[аинской] старини”⁴².

Та не вганяйтесь у велике. Зробіть 20 малюнків великих, а 80 дрібних, зо 5 — зробіть фарбами, та й годі, а то ви прогорите; не забувайте, що через 8 років всякий матиме право видавати Кобзаря.

Ну, дай Боже Вам поспіху, а він буде тоді, коли Ви привабите якомога більше художників, але, щоб кожний малював окремі поеми, а Ждасі одведить найбільше місця для букв, віньеток, фронтіспісів, бо се його фах, а малюнки фігур у його завжди неправильні і одноманітні.

Доброго, нового у нас нічого нема, хіба тільки те, що магазин⁴³ почав надзвичайно добре торгувати, скоро розійдуться всі народні видання.

Я якось просив Вас піти до Распопова і вислати 2 прим. брошури В.Лесевича “Буддійская легенда” в Київ, Пушкінская № 33, Юлії Владимировнѣ Леонтович⁴⁴, але, очевидно, Ви того листа не одібрали, бо нічого про се не пишете. Коли можна, то зробіть се якнайшвидше.

Поклон Вашим приятелям

Ваш Є. Чик [аленко]

ДАОО. — Ф. 164. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 67–70 зв.

³⁹ *Комаров Михайло* (1844–1913) — громадський діяч, бібліограф, видавець, публіцист. Один із організаторів одеської “Просвіти”, у 1906 р. її голова, засновник видавничого фонду в Одесі.

* В оригіналі “ему”.

⁴⁰ *Самокиш Микола* (1860–1944) — український живописець-баталіст і графік.

⁴¹ *Васильківський Степан* (1854–1917) — український маляр, майстер українського орнаменту і народного мистецтва, працював переважно в Харкові, очолював там Архітектурно-мистецьке товариство.

⁴² Альбом з українського мистецтва, який виконали С.Васильківський, М. Самокиш (підготували малюнки) та Д.Яворницький (підготував супровідний текст до малюнків). Був виданий в С.-Петербурзі 1900 року знаним у той час видавцем А.Ф.Марксом.

⁴³ Книгарня “Київської Старини”.

⁴⁴ Дружині *Володимира Леонтовича* (1866–1933) — відомого українського громадського діяча і письменника, яка була дочкою В.Лесевича.

7 квітня 1904 року

19 7/V 04

Лекції у Львові почнуться 1-го іюня по нашому календарю і продовжуватимуться місяць⁴⁵. Франко і Студинський⁴⁶ читатимуть по історії літератури. Грушівський і Томашівський⁴⁷ — по історії України. Федор Вовк⁴⁸ — по етнографії. Ганкевич⁴⁹ — історія соціальних рухів в Європі. Окрім сих постійних лекторів будуть ще гастролери: Кримський⁵⁰, Лучицький⁵¹, може, Лесевич і інші.

Після скінчення курсу лекцій організовані будуть подорожі в гори і в інші цікаві місця Галичини. Грушівський пише, що вже все налагожено, аби тільки приїхали слухачі; агітуйте скрізь словом і листами до знайомих, аби не вийшов пшик, бо коли з Росії не буде нікого, то не варто і захожуватись на другий раз; галичане можуть сих лекторів і в університеті послухати, а се найбільш цікаво для наших земляків.

Для молоді там організовані будуть дешеві квартири, столові, то їм досить мати по 70 р., лічучи сюди подорож і в порт, а Вам треба не менше, як по сотні на особу.

Я вже дав слово своїм дітям старшим, що повезу їх; поїду я з ними або жінка, вже доручив приятелеві, щоб найшов квартиру. Мабуть, швидче поїде жінка з дітьми, бо у мене мало часу, тим часом ще побачим.

Якби з одеситів був хто-небудь на великдень у Києві, то й знали б про сальто-мортале в “К[иївській] Старині”.

З сього поводу робили редакції інтерпеляцію, але після того вона ще гірше скочила. Що Ви зробите з людьми, які самі себе називають українофілами і вважають се назвисько “почетним”? Се люде малосвідомі, але товстошкурі і треба дошкулять добре.

Лист Ваш, вирвавши підпис, я пошлю в редакцію, але добре було б, якби одесіти послали в редакцію колективний протест; передплатників, а не просто земляків; бо тільки передплатники мають на них вплив, бо загрожують кишені; на инчих вони не звертають уваги.

Ваш Євген.

ДАОО. — Ф. 164. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 71—72.

⁴⁵ Йдеться про літні просвітницькі курси, які організовувалися у Львові для слухачів із Наддніпрянської України. Є. Чикаленко частково їх фінансував.

⁴⁶ *Студинський Кирило* (1868–1941) — літературознавець, громадський діяч, діяльний член НТШ (з 1899), доцент Краківського (1900–1918) університету.

⁴⁷ *Грушевський Михайло* (1866–1934) — видатний учений-історик, письменник, публіцист, редактор, видавець. З 1894 р. завідував кафедрою історії Східної Європи Львівського університету, очолював історико-філософську секцію та археологічну комісію НТШ. *Томашівський Степан* (1875–1930) — учень М. Грушевського, історик, публіцист, у 1900–1910 рр. вчителював у гімназіях Бережан і Львова.

⁴⁸ *Вовк Федір* (1847–1918) — етнограф, археолог, антрополог. У 1879–1905 рр. жив в еміграції у Франції.

⁴⁹ *Ганкевич Климентій* (1842–1925) — галицький педагог і мовознавець, автор порівняльних праць про наголоси у санскритській, грецькій та українській мовах.

⁵⁰ *Кримський Агатангел* (1871–1942) — вчений, письменник, публіцист. Досліджував проблеми української мови, літератури, фольклору, автор всесвітньо відомих праць з історії ісламу, арабських народів, письменства Сходу.

⁵¹ *Лучицький Іван* (1845–1918) — історик і громадський діяч, вихованець і багаторічний професор Київського університету на кафедрі всесвітньої історії.

